

POTICAJNO OKRUŽENJE I OSOBNI PROSTOR DJECE U DJEČJEM VRTIĆU

*Mr. sc. Joško Sindik,
Dječji vrtići "Trmoružica" i "Maksimir",
Zagreb*

S a ž e t a k

Organizacija aktivnosti, vremena i prostora, ima odlučujući utjecaj za proces odgoja i obrazovanja djeteta. Načela stvaranja za dijete poticajnog razvojnog okruženja vrlo su bliska načelima osiguravanja uvjeta za djetetov osobni prostor, koji za dijete ima komunikacijsku i zaštitnu funkciju. Osobni mu prostor omogućuje da razvija svoje potencijale, a da se pritom ne osjeća ugroženo. Na temelju pregleda istraživanja o osobnom prostoru, opisane su karakteristike faktora bitnih za predškolsko dijete u pogledu osobnog prostora (u uvjetima dječjeg vrtića), te načina kako se na njih može utjecati: osiguranjem prostornih uvjeta te ulogom odgojitelja.

Ključne riječi: *organizacija, osobni prostor, poticajno okruženje, predškolska djeca*

1. Institucijski kontekst i poticajno okruženje

Važnost institucijskog okruženja u kojem dijete boravi, odrasta, uči i razvija se, pitanje je kojem se danas u pedagoškoj teoriji i praksi poklanja velika pažnja (www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). Praksa je pokazala da promjena zakona i drugih propisa, promjena programa nemaju značajniji utjecaj na kvalitetnije pomake u odgojno-obrazovnom radu. Organizacija prostora, vremena i aktivnosti strukturom je složeno, a procesima dinamično područje rada vrtića kao ustanove za rani odgoj djece. Upravo stoga, ti sadržaji trebaju biti temeljno područje uvođenja odgojitelja i stručnih suradnika u svijet ranog odgoja djece. Za odgojitelje s praktičnim iskustvom, ovo područje predmet je kontinuiranog promišljanja vlastite prakse u potrazi za novim dimenzijama kvalitetnijeg života u skupini i ustanovi. U tim nastojanjima promjene su, kao događaji i procesi, jedina stalna kategorija. U težnji za prepoznavanjem dječjih potreba i razvojnih mogućnosti, osiguravanjem što kvalitetnijeg boravka u vrtiću, primjenom suvremenih spoznaja o razvojnim mogućnostima djece i novim ulogama odgojitelja, promjene su elementi koji na planu organizacije prostora, vremena i aktivnosti mogu donijeti željenu kvalitetu. Pod institucijskim kontekstom podrazumijeva se mnoštvo vari-

jabli koje, pored šireg društvenog okruženja, čine organizacijski, kadrovski i materijalno-tehnički uvjeti, u kojima vrtić, kao izvanobiteljska odgojno-obrazovna ustanova radi. Promatrajući fizičko okruženje u kojem dijete boravi više sati tijekom dana, upitno je kakvo djelovanje ono ima na njih. Prostorno okruženje uključuje sve u i oko vrtića: zidovi, podovi, oblik i veličina soba dnevnog boravka, namještaj, igračke, oprema, igralište, sve to utječe na iskustvo djeteta. Zato je osobito važno postaviti pitanja (Miljak, 1996, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007): kako organizirati prostor u ustanovi, kako koristiti hodnike i svlačionice, kako koristiti prostore među skupinama, jesu li vrata skupina zatvorena ili se djeca mogu slobodno kretati, kakva je organizacija vremena (fleksibilna ili strogo određena) i slično. Polazeći od iskustvenih spoznaja, jasno se pokazala potreba da prostor djetetovog odrastanja, igre i učenja treba oblikovati po mjeri djeteta. U institucijskom kontekstu naglasak se stavlja na interakciju među djecom, interakciju s odgojiteljem, drugim odraslim osobama, te na socijalnu narav učenja, odgoja i obrazovanja djece. Izgleda da je socijalna narav učenja odlučujuća u izboru odluke da li će dijete pohađati predškolsku ustanovu ili ne. Istodobno to ne znači da se ne vodi briga i o individualnom djetetu, njegovim potrebama i interesima (Miljak, 1993, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). Za razliku od obiteljskog okruženja ovdje je dijete član grupe koja ima određeno djelovanje na njega. Kao što dijete interpretira akcije odgojitelja i sukladno tomu odgovara, isto tako interpretira akcije grupe i na njih odgovara. Upravo zbog toga posebna pozornost u predškolskom odgoju se daje kvaliteti strukture interakcije i to ne samo između djece i odgojitelja, već i djece međusobno i svih njih skupa i fizičkog ili materijalnog okruženja u ustanovi. U tom mnoštvu najvažnija je kvaliteta i kvantiteta materijalnih poticaja, raspored i način korištenja prostora, odgojitelja, njegova vrijednosna orijentacija, njegovo znanje i akcija (teorija o akciji i teorija u akciji). Osiguravanjem obilja materijala, mogućnosti slobodnog kretanja u prostoru, izbora materijala, izbora partnera za igru i akciju bitno pridonosi svesranijem razvoju djeteta i to na spoznajno-intelektualnom, govornom, praktično-djelatnom nivou, a sa svim tim i povjerenju u vlastite snage i pozitivno gledanje na vlastite mogućnosti. Osmišljavanjem prostora dolazi do izražaja mogućnost dječje organizacije, njihova kreativnost u različitim medijima izražavanja, kombinatorika, nove ideje i oblici suradnje. Međusobno se komunicira akcijom, nadmetanjem i suradnjom. Fleksibilnom organizacijom prostora, bogatog ponudom materijalnih poticaja s jedne strane potiče se koncentracija, ustrajnost i interes djece, a s druge smanjuju nepoželjni oblici ponašanja među djecom. U takvim okolnostima odgojitelji često ostanu iznenađeni sposobnošću djece da se dogovaraju, njihovom međusobnom komunikacijom i maštovitosti. Dijete ne voli biti zatvoreno i ograničeno u kretanju, ono voli dinamiku i promjene. Kroz slobodu kretanja prostorom vrtića, slobodu izbora materijala iskušavajući i istražujući, dijete donosi odluke, a time preuzima odgovornost za vlastiti izbor. Slobodom i nesputanošću u kretanju kod djeteta razvija se osjećaj sigurnosti, slobode, kompetencije, sklada, suglasja s okolinom (Miljak, 1999, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). U stvaranju takvih uvjeta ključna je uloga odgojitelja.

2. Uloga odgojitelja u stvaranju poticajnog okruženja

Iz okruženja poticajnog za učenje, jasno proizlazi uloga odgojitelja: kontinuirano stvarati takvo okruženje (Slunjski, 2001). Odgojitelj treba stvarati uvjete za učenje u kojima će dijete moći učiti samostalno. Poticajno okruženje za učenje djeteta treba biti dinamično, treba polaziti od djeteta i njegovih interesa i treba neprestano stimulirati potencijale djeteta, omogućujući interakciju djece s materijalima, ali i interakcije s drugom djecom i odraslima. Okruženje poticajno za rano učenje treba obilovati problemima koji «pozivaju da ih se rješava», pri čemu je uloga odgojitelja da pomaže djetetu postaviti pravo pitanje na koje će poslije tražiti odgovore, umjesto da odgojitelj daje odgovore (Forman i Hill, 1984, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). Odgojitelj treba osmišljavati okruženje za aktivnosti u kojima će djeca samostalno ili na osnovi indirektnog utjecaja (od odgojitelja), a ne putem verbalnog poučavanja, istraživati i otkrivati zakonitosti materijalne i socijalne sredine, a aktivnosti i materijali za učenje moraju biti konkretni, stvarni i važni za život mlađe djece (Bredenkamp, 1996, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). Odgojitelj prestaje biti direktni poučavatelj, a postaje djetetov promatrač, voditelj i pomagač. Okruženje podržava učenje i razvoj djeteta prije svega bogatom ponudom materijala koji djeci omogućuje prirodni put dobivanja informacija, konstruiranje znanja i rješavanje problema. Bogatstvo ponude materijala odnosi se na kvalitativnu i kvantitativnu dimenziju materijala, ali isto tako i na stalnu dostupnost materijala djetetu. Materijal bi trebao biti takav da dijete s njim može neposredno manipulirati i istraživati svojstva tih materijala, eksperimentirati s materijalima, transformirati ih i stvarati različite konstrukcije. Materijal treba djecu poticati na postavljanje, provjeravanje, revidiranje vlastitih pretpostavki i osobnih zamisli o određenom problemu koji ih zanima te im olakšavati komuniciranje idejama i novim spoznajama s drugom djecom. Važna je karakteristika materijala i čitave prostorne organizacije relevantnost za životna iskustva djeteta, dakle opremljena i osmišljena tako da uvažava ranija iskustva i stil življenja djeteta, prati njegove interese i mijenja se u skladu s promjenjivom prirodom razvoja djece i odgojitelja u vrtiću. Okruženje za življenje i učenje djece mora biti strukturirano tako da promovira samoregulaciju, neovisnost, suradnju, međusobno poštivanje drugačijih mišljenja, postavljanje pitanja, istraživanje, razgovor, rješavanje problema, refleksiju i samoevaluaciju djece i odgojitelja (Slunjski, 2001, prema www.vrtic-maslacak.belisce.net, 2007). Okruženje za učenje odnosi se na kompletan organizacijski kontekst življenja i učenja djece, a ono je to kvalitetnije što više promiče slobodu i samostalnost djeteta.

3. Osobni prostor

Uz potrebu za posjedovanjem određenog teritorija koji će doživljavati vlastitim, sva živa bića imaju potrebu i za određenim prostorom oko sebe kad su u kontaktu s drugima jedinkama iste vrste. Interpersonalno ponašanje jedan je od osnovnih socijalnih procesa kojim se određujemo količinu i kvalitetu interakcije s drugima. Mijenjanjem granica fizičkog i psihološkog prostora pojedinac daje do znanja drugima kakvom od-

nosu teži. Promjenom interpersonalne udaljenosti šalje se poruka o tome koliko osoba ima interesa za osobu s kojom je u interakciji, u pogledu želje za intimnosti, privatnosti ili dominantnosti. Osoba omogućuje drugima pristup u „svoj” prostor, ali isto tako taj prostor brani, ukoliko procijeni da nečiji ulazak u njega ugrožava njen integritet. Prostorno ponašanje ljudi i način na koji koriste prostor naziva se *proksemija* (lat. *proximitas*, -atis = blizina). Ona obuhvaća proučavanje teritorijalnosti, osobnog prostora, ponašanja u masi i ostalih aspekata fizičkog okoliša koji utječu na ponašanje (Hall, 1966, prema Holahan, 1982). Interpersonalna udaljenost je udaljenost koju dvije osobe zadržavaju između sebe i podrazumijeva kontinuum unutar kojeg se mogu događati brojna i raznovrsna ponašanja (Aiello, 1987, prema Bell, Fisher, Baum, i Greene, 1996). Hall (1966, prema Peartous, 1977) u svom istraživanju korištenja prostora naglašava da ljudi aktivno koriste fizičku okolinu i manipuliraju njome kako bi postavili sebe u odnosu na druge, i time postigli željene razine uključenosti tijekom međudjelovanja. Prostorno pozicioniranje vrsta je socijalnog procesa: kad želi biti dostupan, tjelesno i socijalno, čovjek se primiče drugima, a kada je želi smanjiti, odmiče se od drugih.

Sommer (1959) predlaže termin *osobni prostor*, koji potječe od Katza (1937, prema Veitch i Arkelin, 1995), za fenomen interpersonalne udaljenosti: definira ga kao prostor koji čovjeka okružuje, koji je omeđen nevidljivim granicama, a u koji ne želi da drugi ljudi uđu (Sommer, 1969). Hayduk (1983) dopunjava definiciju osobnog prostora: to je prostor oko pojedinca u koji drugi ne mogu neovlašteno ući bez da izazovu osjećaj nelagode. Sommer smatra da osobni prostor kod ljudi ima značajke teritorija jer njegovu povredu većina ljudi doživljava kao napad. Međutim osobni prostor i teritorij različiti su koncepti. Osobni prostor je mobilan i kreće se zajedno s pojedincom, dok je teritorij relativno statičan. Granice teritorija obilježene su tako da budu vidljive drugima, dok su granice osobnog prostora nevidljive. Nadalje, osobni prostor ima središte u organizmu pojedinca, a teritorij se najčešće nalazi oko nastambe čovjeka ili životinje. Karakterističan odgovor pri ulasku u nečiji teritorij je borba, osobito u životinja, a u situaciji povrede nečijeg osobnog prostora – povlačenje (Veitch i Arkelin, 1995). Osobni prostor može se prikazati kao „nevidljivi balon” kojeg pojedinac nosi sa sobom. Hall (1966, prema Peartous, 1977) ga opisuje kao malu zaštitnu sferu ili mjehurić kojeg pojedinac zadržava između sebe i drugih. Osobni prostor se širi i sužava ovisno o situaciji ili interakciji u kojoj se pojedinac nalazi, demografskim značajkama i osobinama ličnosti pojedinca te osobinama fizičkog prostora u kojem se međudjelovanje odvija. Nije pravilnog oblika: nije nužno okrugao, niti se jednako širi u svim smjerovima. Ljudi bolje podnose prisutnost drugih bočno nego frontalno. Veličina osobnog prostora varira s obzirom na odnos osoba u međudjelovanju, njihovu međusobnu udaljenost i tjelesnu usmjerenost. Osim same udaljenosti, pri ispitivanju osobnog prostora važno je opažati i ponašanje sudionika, kao na primjer usmjerenost tijela ili kontakt očima. Ponašanje je, osim o samom sudioniku, ovisno i o međusobnom odnosu sudionika. Aiello (1987, prema Bell i sur. 1996) preferira termin *interpersonalna udaljenost* jer je iz samog termina jasno da se radi o fenomenu međudjelovanja, dakle interakcije dvaju pojedinaca.

Istraživanja osobnog prostora kod ljudi pokazala su da ljudi negativno reaguju na zadiranje u njihov osobni prostor. Neovlašten ulaz u osobni prostor popraćen je osjećajem nelagode kod „oštećene” osobe i nerijetko čitavim nizom nadomjesnih reakcija kao što su spuštanje pogleda, okretanje lica, stiskanje ramena, premještanje ruku, pro-

mjena tjelesnog položaja, odstupanje. U istraživanju Felipe i Sommera (1966, prema Sommer, 1969) u kojem su u ispitivanju u prirodnim uvjetima provokatori ulazili u osobni prostor drugih, većina je sudionika na povredu osobnog prostora reagirala odmićanjem, a među suptilnijim pokazateljima nelagode najčešće je bilo okretanje lica. Utvrđeno je i da ljudi ne osjećaju nelagodu samo kad drugi zadiru u njihov osobni prostor, već i kad su sami u ulozi onoga tko se približava te će pokušati izbjeći povredu osobnog prostora drugih kada god je to moguće (Veitch i Arkkelin, 1995.). U svakodnevnom životu nalazi se mnoge potvrde rezultata ovih istraživanja.

Pokušaji točnijeg određivanja funkcije osobnog prostora rezultirali su pojavom većeg broja teorijskih modela. Hall (1966, prema Porteous, 1977), koji je autor *komunikacijskog modela*, kaže da je uređenje veličine osobnog prostora oblik neverbalne komunikacije. Osobnim prostorom određujemo koji će osjetilni modalitet biti u funkciji te količinu i kvalitetu informacija koju možemo razmjenjivati. Udaljenost među osobama pruža informacije o tipu odnosa među njima i tipu aktivnosti koja se može događati. *Modeli prekomjerne pobuđenosti, stresa i preopterećenja* naglašavaju da prevelika blizina drugih ljudi uzrokuje povišenje razine aktivacije organizma. Pojedinaac zadržava željenu udaljenost tijekom interakcije kako bi se zaštitio od preopterećenja zbog izloženosti brojnim socijalnim ili fizičkim podražajima (Scott, 1993, prema Bell i sur. 1996): uloga osobnog prostora očituje i u izbjegavanju ili smanjivanju mogućih izvora stresa. Najpoznatiji među modelima stresa je *etološki model* Evansa i Howarda (1973, prema Holahan, 1982) koji tumači kako osobni prostor funkcionira na kognitivnoj razini. Osobni prostor je evolucijom izabran mehanizam s funkcijom kontrole agresije unutar iste vrste, te ima funkciju obrane od tjelesnog napada, a samim time i smanjenja stresa. *Dvostupanjski model pobuđenosti* (Patterson, 1976, prema Holahan, 1982) tumači da sa stresnom reakcijom prvo dolazi do stanja opće pobuđenosti organizma, a zatim slijede procesi kognitivne obrade kojima osoba pokušava ustanoviti prirodu i izvor pobuđenosti i odabrati adaptivnu reakciju na situaciju. Nekolicina autora sagledava osobni prostor sa perspektive teorije sustava. Argyle i Dean (1965, prema Patterson, 1977) autori su *modela intimnosti i ravnoteže*. Oni kažu da u svakoj interakciji postoji određena optimalna razina intimnosti koju ljudi žele održati. Intimnost je zajednička funkcija interpersonalne udaljenosti, kontakta očima, mimike lica, tona glasa i intimnosti teme razgovora (Argyle, 1983). Ako u jednom od ovih faktora dođe do promjene, pa razina intimnosti među osobama postane previsoka ili preniska, ponovna ravnoteža će se uspostaviti promjenom jednog ili više preostalih faktora u suprotnom smjeru. Doći će do različitih nadomjesnih reakcija kao što su fizičko odmićanje ili približavanje, uspostavljanje ili izbjegavanje kontakta očima. Iako se nadomjesne reakcije mogu svjesno koristiti, najčešće su one izvan okvira svjesnog ponašanja (Thompson i Aiello, 1979). Ako je pomak od optimuma prevelik, dolazi do potpunog gubitka interesa za nastavak međudjelovanja. Altman (1975, prema Vinsel, Brown, Altman i Foss, 1989) je autor *modela prostornog ponašanja*, te definira osobni prostor kao mehanizam pomoću kojeg se postavljanjem osobnih granica postiže željena razina privatnosti u odnosu s drugim ljudima. Nemogućnost postavljanja granica rezultira neugodnim emocijama i negativnom procjenom onoga tko onemogućava postavljanje ili održavanje tih granica. Održavanje osobnog prostora dinamičan je proces prilaganja i odmićanja putem kojeg se pojedinac čini više ili manje dostupnim okolini.

Tri su skupine metoda u ispitivanjima osobnog prostora: ispitivanja u prirodnim uvjetima, laboratorijska istraživanja i simulacijske tehnike.

Osobni prostor je uređujući mehanizam koji ima zaštitnu i komunikacijsku funkciju u interakciji pojedinca s okruženjem. **Zaštitna funkcija** očituje se u tome što osobni prostor ublažava i štiti od mogućih emocionalnih i fizičkih prijetnji kao što su preveliko izlaganje podražajima, fizički napad, nedovoljna privatnost, previše ili premalo intimnosti, a **komunikacijska funkcija** u tome što preferirana udaljenost od neke osobe određuje osjetilni kanal, odnosno kanale koje u komunikaciji s tom osobom upotrebljavamo. Veličina osobnog prostora, odnosno udaljenost koju zadržavamo između sebe i drugih, mora zadovoljiti obje funkcije - zaštitnu i komunikacijsku, a određuju je tri skupine odrednica prostora: situacijske, individualne i fizičke.

4. Situacijske odrednice osobnog prostora i djeca predškolske dobi

Niz istraživanja provedeno je s ciljem utvrđivanja utjecaja **situacijskih odrednica** kao što su interpersonalna sličnost, privlačnost i kontekst na prostorno ponašanje pri interakciji. Ispitivanjem utjecaja *sličnosti* utvrđeno je da se ljudi koji su međusobno slični po spolu, dobi, rasi, osobinama ličnosti, pripadnosti određenoj kulturi ili supkulturi te socioekonomskom statusu ili psihičkom statusu postavljaju tijekom interakcije bliže jedni drugima. Primjerice ljudi koji nisu hendikepirani nekom bolešću preferiraju bliži kontakt s ljudima koji su im slični (Pedersen i Shears, 1973). Odrasli prostorno izbjegavaju stigmatizirane osobe, dok djeca mlađa od 10 godina to ne čine (Hayduk i Mainprize, 1980). Istraživanja u području socijalne psihologije pokazala su i utjecaj *privlačnosti* na veličinu osobnog prostora: ljudi prilaze bliže osobama koje su im privlačne i manje im smeta ako im se previše približi osoba koja im je privlačna (Fisher, 1974, prema Bell i sur. 1996; Wrochel, 1986, prema Ferić, 1997). Budući da je jedna od funkcija osobnog prostora zaštita od opasnosti, ljudi su skloniji više vjerovati osobama koje su im slične i stoga ih puštati bliže. Od osoba koje su im različite, ljudi očekuju veću mogućnost prijetnje i napada, te ih nastoje zadržati na većoj udaljenosti, u odnosu na sebi slične. Ispitivanja povezanosti privlačnosti i veličine osobnog prostora pokazala su da se manji osobni prostor kod međusobno bliskih osoba u muško-ženskim parovima može pripisati ženama. One smanjuju udaljenost približavanjem muškarcu koji im je privlačan te imaju manji osobni prostor u ovulacijskoj fazi menstrualnog ciklusa (prema Bell i sur. 1996). U istospolnim ženskim parovima interpersonalna udaljenost je također u funkciji međusobne privlačnosti, dok u muškim parovima to nije slučaj. Aiello (1987, prema Holahan, 1982) je zaključio da manja udaljenost između osoba u međudjelovanju, uz veću interpersonalnu privlačnost, upućuje i na veću međusobno *slaganje*. Pad *afektivne kvalitete interakcije*, a tako i porast *anksioznosti*, također dovode do potrebe za većim osobnim prostorom. Sukladno tome u stresnim situacijama i negativno intoniranim interakcijama preferirana interpersonalna udaljenost je veća (Dosey i Meisels, 1969).

U odnosu na situacijske odrednice, faktor sličnosti u prosjeku ne bi trebao biti značajan faktor koji bi bitno mogao utjecati na afektivna stanja i komunikacije, osjećaj

sigurnosti predškolske djece u institucionalnom kontekstu. Naime, za djecu koja borave u dječjem vrtiću faktori po kojima djeca opažaju druge kao slične ili različite nisu toliko relevantni, za eventualnu potrebu povećanja osobnog prostora (osobine ličnosti, pripadnost određenoj kulturi ili supkulturi, socioekonomski ili psihički status). Naime, djeca u odgojnim grupama dječjeg vrtića najčešće su slična po dobi (izuzev u odgojnim grupama mješovitog dobnog sastava s širokim dobnim rasponom), a stigmatizirane osobe (primjerice djeca s teškoćama odnosno posebnim potrebama) ne percipiraju kao različite u smislu potrebe povećanja osobnog prostora. Spolne razlike također predškolska djeca ne percipiraju kao značajne, jer primjerice zaljubljenost percipiraju kao prijateljstvo (Sindik, Veselinović, Jelić, 2005). Međutim, faktori koji proizlaze iz manje ili veće **privlačnosti, anksioznosti, međusobnog afektivnog slaganja ili neslaganja** vjerojatno i kod predškolske djece uvjetuju potrebu za potencijalnim povećanjem osobnog prostora. U zadovoljavanju ove «potrebe» bitnu ulogu ima odgojitelj predškolske djece, ali i arhitektonska rješenja prostora za dnevni boravak djece, ali i cjelokupnog vrtića u cjelini, s unutrašnjim i vanjskim prostorima. Od prostornih rješenja, bitno je osigurati takve prostore koji osiguravaju mogućnost da se dijete u određenoj mjeri izdvoji (tzv. «kutići za osamljivanje»), ali i prostori koji osiguravaju uvjete za mogućnost slobodnog kretanja djece (dakle vrtići koji funkcioniraju po principu tzv. otvorenog vrtića). S druge strane, važno je da se osigura i prostore za motoričku aktivnost djece (u zatvorenom ali i na otvorenom prostoru) sa svrhom omogućenja da se djeca «rasterete» napetosti. U pogledu uloge odgojitelja, izuzev opisanih uloga odgojitelja u stvaranju razvojno poticajne sredine, bitno bi bilo da odgojitelj bude refleksivni praktičar, u smislu procjene (u suradnji s članovima stručnog tima vrtića, prvenstveno psihologom i logopedom odnosno defektologom) razine anksioznosti pojedine djece, te njihova međusobnog afektivnog slaganja ili neslaganja. Nakon procjene trenutnog (privremeno raspoloženje ili prolazne posebne potrebe djeteta) ili trajnog stanja (trajne osobine ličnosti djeteta, odnosno relativno stabilno afektivno »slaganje« ili »neslaganje« s pojedinom djecom), odgajatelj bi mogao poduzimati mjere u smislu osiguravanja većeg osobnog prostora za pojedino dijete. Naravno, to ne bi isključivalo druge metodičke postupke s ciljem poticanja cjelovitog razvoja djeteta.

5. Individualne odrednice osobnog prostora i djeca predškolske dobi

U istraživanjima djelovanja **individualnih odrednica** na veličinu osobnog prostora ispitivane su razlike s obzirom na kulturu, spol, dob, rasu, osobine ličnosti te socioekonomski i psihički status. Individualne razlike u veličini osobnog prostora odražavaju individualne razlike u učenju i/ili iskustvu pojedinca o tome koliko je prostora potrebno da bi se ispunila njegova zaštitna i komunikacijska funkcija. Hall (1966, prema Porteous, 1977) je proveo jedno od prvih istraživanja s ciljem utvrđivanja utjecaja situacijskih uvjeta i individualnih razlika na veličinu osobnog prostora. Utvrdio je da Amerikanci pri različitim interakcijama koriste jednu od četiri zone osobnog prostora. Te se zone, prema Hallu, razlikuju kvalitetom i količinom izmijenjenih podražaja. Preferiranje zone, ovisi o razini intimnosti među osobama u međuodnosu te o aktivnosti u koju su osobe uključene. Četiri zone osobnog prostora po Hallu su: intimna, osobna,

društvena i javna. *Intimna zona* (od 0 do 50 cm) rezervirana je za intiman kontakt s prijateljima i voljenim osobama. Uobičajena je među članovima obitelji. Osjetilne informacije su jake i intenzivne. Najvažniji komunikacijski kanal je dodir, a mogu se osjetiti mirisi i toplina tijela druge osobe. *Osobna zona* (od 50 do 150 cm) je ona u kojoj se odvijaju kontakti između bliskih prijatelja kao i svakodnevni odnosi sa znancima. Ova je zona prihvatljiva za interakcije koje se odvijaju na javnim mjestima. Održavajući ovu udaljenost, ljudi su manje svjesni osjetilnih ulaza nego u intimnoj zoni. Naglašena je upotreba vida te verbalizacije srednjeg intenziteta. Miris i toplina tijela se uglavnom ne mogu percipirati. *Društvena zona* (od 150 do 350 cm) uobičajena je za neosobne i poslovne kontakte. Osjetilni ulaz ovdje je minimalan, a vid daje manje detaljne informacije nego u osobnoj zoni. Dodir nije moguć, a komunikacija je verbalna i nešto jačeg intenziteta. *Javna zona* (više od 350 cm) uključuje kontakte pojedinaca i publike. Uz dominaciju verbalne komunikacije, povišenoga glasa, javlja se i naglašena neverbalna komunikacija (gestikulacija) kojom se nastoji nadopuniti verbalna.

Istraživanja utjecaja *spola* pokazala su da je preferirana udaljenost manja u ženskim nego u muškim parovima (Pedersen, 1973), dok je osobni prostor mješovitih parova manji nego kod muških, a veći nego kod ženskih parova (Gifford i Price, 1979, prema Bell i sur. 1996). Interpersonalna udaljenost ovisi i o *stupnju poznavanja* para. Little (1965, prema Sommeru, 1967) i Lomranz (1976) utvrdili su da ljudi imaju veći osobni prostor u interakciji s nepoznatom osobom nego s nekim tko im je poznat, dok poznanici zadržavaju veću udaljenost nego osobe koje su u prijateljskom ili intimnom odnosu.

Rezultati istraživanja koja su pokušala odrediti *dob* u kojoj se uspostavlja osobni prostor te mijenja li se on u funkciji dobi nisu jednoznačni. Iako zastupnici etološkog modela (Evans i Howard, 1973) smatraju da je osobni prostor rezultat evolucije, danas se većina autora slaže da je osobni prostor rezultat učenja, odnosno interakcije iskustva pojedinca s drugima osobama i konteksta situacije. Zagovornici teorija socijalnog učenja, primjerice Duke i Nowicki (1972, prema Vietch i Arkelin, 1995), drže da djeca postupno usvajaju odgovarajuće udaljenosti za održavanje kontakta i to se učenje odvija usporedno s usvajanjem drugih socijalnih vještina. S porastom dobi djeca iskazuju veću osjetljivost na povredu osobnog prostora i pažljiviji su prema granicama osobnog prostora drugih osoba. Prostorne norme kakve imaju odrasli iskazuju se i stabiliziraju u pubertetu (Tennis i Dabbs, 1975, prema Bell i sur. 1996). U funkciji dobi djeteta povećava se i udaljenost koju odrasli zauzimaju u kontaktu s njima (Lomranz, Shapira, Chores, i Gilat, 1975). Ljudi općenito bliže prilaze svojim vršnjacima nego mlađim i/ili starijim osobama. Među pripadnicima različitih *rasa* udaljenost je manja nego među ljudima iste rase te kod osoba koje imaju viši *socioekonomski status* (prema Holahan, 1982). *Osobine ličnosti* također djeluju na veličinu osobnog prostora. Cozby (1973) nalazi da potrebu za većim osobnim prostorom očituju osobe s niskim samopoštovanjem te osobe sa slabije izraženim afilijativnim motivom. Pedersen (1973) je utvrdio isti obrazac za anksiozne, Duke i Nowicki (1972, prema Holahan, 1982) za osobe s vanjskim lokusom kontrole, a Williams (1971, prema Vietch i Arkelin, 1995) za introvertirane osobe. Osobni prostor zatvorenika osuđenih zbog agresivnog ponašanja također je veći, a ulazanje u njega uzrokuje agresivne reakcije (Kinzel, 1970, prema Holahan, 1982; Roger i Shalekamp, 1976). U ispitivanjima odnosa *psihčkog statusa* i veličine osobnog prostora

Horowitz, Duff, i Stratton (1964, prema Bell i sur. 1996) su utvrdili potrebu za većim udaljenostima u shizofrenih bolesnika. Vranić (2000) je u emocionalno, fizički i seksualno *zlostavljane djece* našla da je potreba za većim osobnim prostorom izraženija u odnosu na nezlostavljaju.

Što se tiče djece predškolske dobi u institucionalnom kontekstu, zbog činjenice da se «potreba» za osobnim prostorom tek razvija, a djeca se u dječjem vrtiću nalaze s djecom koju vjerojatno percipiraju kao sličnu, vjerojatno je da se cjelokupna komunikacija odvija u tzv. intimnoj ili osobnoj zoni. Dakle, malo je vjerojatno da bilo koji kontakt djeca percipiraju kao «neosoban». I dok spol ili dob vjerojatno imaju malo utjecaja na preferirani osobni prostor djeteta, stupanj poznavanja drugih ljudi (odraslih, djece) odnosno osobina ličnosti, ili činjenice da je neko dijete zlostavljano izrazito može utjecati na preferiranu veličinu osobnog prostora. Razdoblje prilagodbe djeteta na dječji vrtić karakteristično je razdoblje u kojem bi djetetu trebalo omogućiti veći osobni prostor (povećana anksioznost, mnoštvo nepoznate djece i odraslih, novi prostor). Introvertiranijoj djeci trebalo bi omogućiti i veći prostor, gdje će se osjećati zaštićenije. Djeci s agresivnim ponašanjem također bi veći prostor omogućio manju mogućnost da drugu djecu percipiraju kao agresore, što bi dugoročno (uz ostale prikladne odgojne postupke) moglo omogućiti da im se nepoželjno ponašanje reducira. I u ovom slučaju arhitektonska rješenja samo djelomično rješavaju problem, dok bitnu ulogu imaju odgojitelji. Dio prostornih rješenja bio bi istovjetan opisanima kod situacijskih odrednica osobnog prostora: «kutići za osamljivanje» i prostori koji osiguravaju uvjete za mogućnost slobodnog kretanja djece. Međutim, uz važnu ulogu odgojitelja u procesu prilagodbe djeteta na vrtić, roditelji djece mogli bi imati bitnu ulogu u ublažavanju strahova djeteta u odnosu na novi prostor i nove ljude koje će susresti u dječjem vrtiću: prethodnim upoznavanjem prostora i zaposlenika vrtića, te djece iz odgojne grupe koju će polaziti, a prije samog dolaska u vrtić. Međutim, i u ovom je slučaju od presudne važnosti upoznavanje (u suradnji s roditeljima i članovima stručne službe) osobina ličnosti djeteta, koje omogućuje poduzimanje djelotvornih mjera, primjerice osiguravanje mogućnosti za individualne aktivnosti kod introvertiranije odnosno manje samopouzdanje djece.

6. Fizičke odrednice osobnog prostora i djeca predškolske dobi

Na veličinu osobnog prostora djeluju i **fizičke odrednice**, odnosno arhitektonske značajke samoga prostora u kojem se odvija interakcija. Preferirana udaljenost manja je u prostorijama s višim stropom te velikim, širokim i osvijetljenim prostorijama, a na otvorenom prostoru manja je nego u zatvorenom (Cochran, Hale, i Hissam, 1984). U zatvorenom prostoru osobni prostor ovisi i o položaju pojedinca u prostoriji: manji je ukoliko osoba stoji u centru prostorije nego ukoliko je u njenom kutu, kao i ukoliko osoba sjedi ili ako prostorija ima prozore i vrata. Kod osoba u interakciji, potreba za osobnim prostorom smanjuje se s rastom mogućnosti povlačenja ili bijega u situaciji eventualne povrede osobnog prostora pojedinca.

Svi ovi faktori nedvojbeno utječu na djecu predškolske dobi u institucionalnom kontekstu. Premda se u prosjeku prilikom gradnje dječjih vrtića vodi računa o tome da prostori dnevnog boravka djece budu dovoljno **prostrane i osvijetljene**, vjerojatno je da situacija nije tako idealna, čak ni u Gradu Zagrebu, a osobito na području cijele Hrvatske (Burić, 2006). Istraživanje koje je provela Burić (2006) na uzorku od 23 vrtića Grada Zagreba, bavilo se pitanjima prostorne funkcionalnosti, opremljenosti objekata, higijensko-sanitarno-zdravstvenom funkcionalnošću, pitanjem sigurnosti i funkcionalnošću gospodarskog prostora vrtića. Naime, novija istraživanja su pokazala da sami objekti, vanjska igrališta i unutrašnje uređenje utječu na ponašanje i dobrobit djece (Van Liempd, 2005, iz Burić, 2006). Međutim, iako se ističe važnost sudjelovanja korisnika vrtića u njihovu planiranju i projektiranju te potaknuti svijest projektanata i struke o potrebi usklađivanja arhitekture vrtića s pedagoškom vizijom i humanističko-razvojnog orijentacijom koju vrtić zastupa, istraživanje je pokazalo da stručnjaci iz dječjih vrtića minimalno sudjeluju u njegovu projektiranju. S druge strane, djeci s posebnim potrebama još uvijek, bez obzira na cijeli niz dokumenata o njihovim pravima, najčešće nisu osigurani uvjeti za adekvatan boravak u vrtiću. Djelatnici vrtića procjenjuju da su prostor za pohranu didaktike i materijala, zatim soba za odgajatelje te spremište za opremu za boravak na zraku prostorije koje veličinom najmanje odgovaraju potrebama vrtića. Naime, otvoreni prostor omogućuje djeci lakše zadovoljenje "potrebe" za osobnim prostorom, a činjenica da se malo pridaje važnost spremištu za opremu za boravak na zraku, može značiti da je važnost boravka na zraku na ovaj način potcijenjena.

I u ovom slučaju bitnu ulogu ima odgojitelj predškolske djece, koji bi trebao zamjećivati specifičnosti u ponašanju svakog pojedinog djeteta, te u odnosu na njih regulirati potrebnu veličinu osobnog prostora pojedinog djeteta (**položaj u prostoriji**).

7. Zaključak

Organizacija aktivnosti, vremena i prostora, ima odlučujući utjecaj za proces odgoja i obrazovanja djeteta. Načela stvaranja za dijete poticajnog razvojnog okruženja vrlo su bliska načelima osiguravanja uvjeta za djetetov osobni prostor, koji za dijete ima komunikacijsku i zaštitnu funkciju, pa mu omogućava da se razvija, a da se pritom ne osjeća ugroženo. Na temelju istraživanja o osobnom prostoru, opisane su karakteristike faktora bitnih za predškolsko dijete u pogledu osobnog prostora (u uvjetima dječjeg vrtića), te načina kako se na njih može utjecati: osiguranjem prostornih uvjeta te ulogom odgojitelja

Literatura

1. Aiello, J.R. i Thompson, D.E. (1980), *When compensation fails: mediating effects of seks and locus of control at extended interaction distances*, Basic and Applied Social Psychology, 1(1), 65-82.
2. Argyle, M. (1983), *The psychology of interpersonal behaviour*, Middlesex, England: Penguin Books Ltd.

3. Bell, P.A., Fisher, J.D., Baum, A. i Greene, T.C. (1996), *Environmental psychology*, Orlando: Harcourt Brace College Publishers.
4. Burić, H. (2006), *Prostor iz perspektive vrtića*, Dijete Vrtić Obitelj, 45 (jesen 2006), 15-16.
5. Cochran, C.D., Hale, D.W. i Hissam, C.P. (1984), *Personal space requirements in indoor versus outdoor locations*, Journal of psychology 117, 121-123.
6. Cozby, P.C. (1973), *Effects of density, activity and personality on environmental preferences*, Journal of Research in Personality 7, 45-60.
7. Dosey, M.A. i Meisels, M. (1969), *Personal space and self-protection*, Journal of Personality and Social Psychology, 11 (2), 93-97.
8. Evans, G.W. i Howard, R.B. (1973), *Personal space*, Psychological Bulletin, 80 (4), 334-344.
9. Ferić, I. (1997), *Usporedba različitih tehnika ispitivanja veličine osobnog prostora*, Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
10. Hayduk, L. i Mainprize, S. (1980), *Personal space of the blind*, Social Psychology Quarterly, 43 (2), 216-223.
11. Holahan, C. J. (1982), *Environmental psychology*, New York: Random house.
12. Lomranz, J. (1976), *Cultural Variations in Personal Space*, Journal of Social Psychology 99, 21-27.
13. Lomranz, J., Shapira, A., Chores, N. i Gilat, Y. (1975), *Children's personal space as a function of age and seks*, Developmental Psychology, 11 (5), 541-545.
14. Patterson, M.L. (1977), *Interpersonal distance, affect, and equilibrium theory*, Journal of Social Psychology, 101(2), 205-214.
15. Pedersen, D.M. (1973), *Relationships among self, other, and consensual personal space*, Perceptual & Motor Skills, 36(3), 732-734.
16. Pedersen, D.M. i Heaston, A.B. (1972), *The effects of sex of subject, sex of approaching person, and angle of approach upon personal space*, Journal of Psychology: Interdisciplinary & Applied, 82(2), 276-286.
17. Pedersen, D.M. i Shears, L.M., (1973), *A review of personal space research in the framework of general system theory*, Psychological Bulletin, 80(5), 367-388.
18. Porteous, J.D. (1977), *Environment and Behavior: planning and everyday urban life*, Massachusetts: Addison- Wesley publishing company.
19. Roger, D.B. i Schalekamp, E.E. (1976), *Body-buffer zone and violence: a cross-cultural study*, The Journal of Social Psychology, 98, 153-158.
20. Sindik, J., Veselinović, Z. i Jeić, M. (2005), *Pokušaj utvrđivanja nekih obilježja dječjih ljubavi u predškolskoj dobi*. (U: Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa «Od baštine za baštinu», 4. dani otočnih dječjih vrtića, Hvar (ur H. Ivon), str. 221-236. Hvar: Dječji vrtić «V. Božićković»; Visoka učiteljska škola Sveučilišta u Splitu).
21. Sommer, R. (1991), *The environment and human behavior*. (U: Niles Middlebrook, P. (Eds.), Social Psychology and Modern Life, (pp. 460-496). New York: McGraw-Hill Education.
22. Sommer, R. (1969), *Personal space: The Behavioral Basis of Design*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
23. Thompson, D.E. i Aiello, J.R. (1979), *Interpersonal distance preferences*, Journal of Non-verbal Behavior, 4(2), 113-118.
24. Vietch, R. i Arkelin D. (1995.): *Environmental psychology – an interdisciplinary perspective*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.

25. Vinsel, A., Brown, B.B., Altman I. i Foss, C. (1980), *Privacy regulation, territorial displays, and effectiveness of individual functioning*, Journal of Personality and Social Psychology, 39 (6), 1104-1115.
26. Vranić, A. (2000): *Osobni prostor zlostavljane djece*, Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
27. <http://www.vrtic-maslacak.belisce.net>.

STIMULATING ENVIRONMENT AND PERSONAL SPACE FOR CHILDREN IN KINDERGATEN

S u m m a r y

Organization of activities, time and space has a conclusive influence on the process of child's education. Assumptions for creating stimulating developmental environment for children are very similar as assumptions for insure conditions for child's personal space. This space has communicational and protection function for a child, and it enables him developing his potentials, without feeling any threat. Following results of the many researches about personal space, characteristics of many factors important for pre-school child (about personal space, in kindergarten's conditions) were described. Ways how to take an influence on these factors were described, too: insuring space conditions and using teachers methodical skills.

Keywords: *organization, personal space, stimulating environment, pre-school children*

ACCERCHIAMENTO STIMOLANTE E SPAZIO PERSONALE NELL'ASILO NIDO

R i a s s u n t o

L'organizzazione dell'attività, del tempo e dello spazio, hanno una rilevante influenza sul processo di educazione e formazione dei bambini. Il principio formativo per uno sviluppo ottimale dei bambini – molto vicino ai principi di condizioni sicure nello spazio personale con funzione di comunicazione per il bambino – è quello di protezione.

Lo spazio personale aiuta il bambino a sviluppare le potenzialità personali e a non sentirsi in pericolo.

In base all'osservazione dello spazio personale nella ricerca, vengono descritte le caratteristiche dei fattori fondamentali per i bambini in età prescolare, il senso dello spazio personale (nelle condizioni dell'asilo nido), il modo in cui è possibile esercitare un'influenza su di loro, assicurando le condizioni dello spazio e al tempo stesso il ruolo di educatore.

Parole chiave: *organizzazione, spazio personale, accerchiamento stimolante, bambini prescolari*